

KO'RSATISH OLMOSHLARINING SINTAKTIK VAZIFALARI

Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti 4-kurs talabasi

Maxamova Shodiya Rizamat qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'rsatish olmoshlarining grammatik tabiati va ularning gap tarkibidagi sintaktik vazifalari tahlil qilinadi. Xususan, ko'rsatish olmoshlarining ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol vazifalarida qo'llanishi misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, ularning nutq jarayonidagi o'rni va ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Ko'rsatish olmoshi, sintaktik vazifa, ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol.

Ko'rsatish olmoshlari predmet, shaxs yoki hodisani bevosita nomlamasdan, ularga ishora qilish orqali ifodalaydigan mustaqil so'z turkumidir. Ular nutqda muayyan obyektни ajratib ko'rsatish, aniqlik kiritish va tinglovchining e'tiborini aynan shu predmetga qaratish vazifasini bajaradi. Ko'rsatish olmoshlari orqali so'zlovchi o'ziga yaqin yoki uzoq bo'lgan narsalarni, shuningdek, oldindan tilga olingan yoki vaziyatdan ma'lum bo'lgan obyektlarni ifodalaydi. Mazkur olmoshlarning muhim xususiyatlaridan biri — ularning ko'rsatish, ya'ni ishora qilish ma'nosiga egaligidir [1]. Ular predmetni nomlamaydi, balki unga ishora qiladi, shu sababli ko'pincha kontekst bilan bog'liq holda tushuniladi. Ko'rsatish olmoshlari nutqda aniqlik va ravshanlikni ta'minlaydi, fikrni ixcham va tushunarli bayon etishga yordam beradi. Bundan tashqari, ko'rsatish olmoshlari yaqinlik va uzoqlik ma'nolarini ifodalaydi. Masalan, "bu", "mana" kabi olmoshlar so'zlovchiga yaqin bo'lgan predmetni bildirsa, "u", "o'sha", "ana" kabi birliklar uzoqdagi yoki oldindan ma'lum bo'lgan obyektlarga nisbatan qo'llanadi. "Shu" olmoshi esa ko'pincha o'rtacha masofani yoki suhbat davomida tilga olingan predmetni ko'rsatishda ishlatiladi. Ko'rsatish olmoshlari grammatik jihatdan ham faol bo'lib, gapda turli sintaktik vazifalarda keladi [2]. Ular mustaqil holda ega, to'ldiruvchi yoki kesim tarkibida ishtirok etishi mumkin, shuningdek, ot bilan birikib aniqlovchi vazifasini ham bajaradi. Shu jihatdan ular nutqning muhim vositalaridan biri hisoblanadi va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ko'rsatish olmoshlari ma'no va qo'llanish xususiyatlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Bu tasnif ularning nutqda qanday masofa, aniqlik yoki ta'kid darajasini ifodalashiga asoslanadi. Birinchidan, yaqinlikni bildiruvchi ko'rsatish olmoshlari mavjud [3]. Bunday olmoshlar so'zlovchiga yaqin bo'lgan predmet yoki hodisani ko'rsatadi. Ular orqali nutqda bevosita yonida turgan yoki yaqin joylashgan obyektlar ifodalanadi. Bu turga "bu", "mana"

kabi olmoshlar kiradi.

Ikkinchidan, uzoqlikni bildiruvchi ko'rsatish olmoshlari ajratiladi. Ular so'zlovchidan uzoqda joylashgan yoki nutq jarayonida ancha oldin tilga olingan predmetlarni ifodalaydi. "U", "o'sha", "ana" kabi birliklar ushbu guruhga mansub bo'lib, masofa yoki uzoqlik ma'nosini anglatadi.

Uchinchidan, o'rtacha yoki aniqlangan predmetni bildiruvchi ko'rsatish olmoshlari mavjud. Bu tur ko'pincha suhbat davomida avval aytib o'tilgan yoki so'zlovchi va tinglovchiga ma'lum bo'lgan narsalarni ko'rsatadi. "Shu" olmoshi aynan shunday vazifani bajaradi.

To'rtinchidan, ta'kidlovchi yoki kuchaytiruvchi ko'rsatish olmoshlari ajralib turadi. Ular predmetni alohida ajratib ko'rsatish, unga urg'u berish maqsadida qo'llanadi. Bunday shakllar odatda "aynan o'sha", "xuddi shu" kabi birikmalar orqali ifodalanadi.

Beshinchidan, qo'shma shakldagi ko'rsatish olmoshlari mavjud bo'lib, ular ikki yoki undan ortiq so'zlarning birikishi orqali hosil bo'ladi. Bu shakllar nutqda aniqlikni kuchaytiradi va ko'rsatishni yanada ravshan qiladi. Masalan, "mana bu", "ana shu" kabi birliklar shular jumlasidandir. Umuman olganda, ko'rsatish olmoshlarining turlari nutqda masofa, aniqlik va ta'kid darajasini ifodalashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, fikrni aniq va tushunarli yetkazishga xizmat qiladi [4]. Ko'rsatish olmoshlari gap tarkibida turli sintaktik vazifalarda kelib, fikrning aniq va tushunarli ifodalanishiga xizmat qiladi. Ular mustaqil holda ham, boshqa so'zlar bilan birikib ham gap bo'laklari vazifasini bajarishi mumkin.

Avvalo, ko'rsatish olmoshlari ega vazifasida keladi. Bunda ular gapning asosiy subyekt bo'lib, kim yoki nima haqida gap ketayotganini bildiradi. Masalan: Bu mening kitobim. Ushbu gapda "bu" olmoshi ega vazifasini bajarmoqda. Shuningdek, ular kesim tarkibida ham ishtirok etadi. Ayniqsa, ot kesimlarda ko'rsatish olmoshlari asosiy ma'noni ifodalovchi qism bo'lib kelishi mumkin [5]. Masalan: Muammo shu. Bu yerda "shu" kesim vazifasida ishlatilgan. Ko'rsatish olmoshlari to'ldiruvchi vazifasida ham qo'llanadi. Bunda ular harakatning obyektini bildiradi. Masalan: Men buni ko'rdim. Gapda "buni" so'zi to'ldiruvchi vazifasida kelgan. Bundan tashqari, ko'rsatish olmoshlari aniqlovchi vazifasida juda ko'p ishlatiladi. Ular ot bilan birikib, predmetni aniqlab beradi. Masalan: Bu kitob qiziqarli. Bu yerda "bu" so'zi "kitob" otini aniqlab kelmoqda. Yana bir muhim vazifa — hol vazifasidir. Ba'zi hollarda ko'rsatish olmoshlari harakatning o'rni yoki holatini bildiradi. Masalan: Shu yerda kutib tur. Ushbu gapda "shu yerda" hol vazifasini bajarmoqda. Xulosa qilib aytganda, ko'rsatish olmoshlari gapda ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol kabi turli sintaktik vazifalarda kelib, nutqning ifodali va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Ko'rsatish olmoshlari nutqda muhim

o‘rin tutadi, chunki ular fikrni aniq, lo‘nda va tushunarli ifodalashga yordam beradi. Ushbu olmoshlar orqali so‘zlovchi predmet yoki hodisani ortiqcha takrorlamasdan, qisqa va ixcham tarzda ko‘rsatib bera oladi. Natijada nutq soddalashadi va ortiqcha so‘zlardan xoli bo‘ladi. Bundan tashqari, ko‘rsatish olmoshlari nutqda aniqlik va ravshanlikni ta‘minlaydi. Ular yordamida so‘zlovchi tinglovchining e‘tiborini muayyan obyektga qaratadi va uni boshqalardan ajratib ko‘rsatadi [6].

Xulosa. Ko‘rsatish olmoshlari til tizimida muhim o‘rin egallaydi va nutqning aniqligi hamda ifodaliligini ta‘minlashda katta rol o‘ynaydi. Ular predmet va hodisalarga ishora qilish orqali fikrni ixcham va tushunarli yetkazishga yordam beradi. Ko‘rsatish olmoshlarining turli ma‘no turlari va gapdagi sintaktik vazifalari ularning til imkoniyatlarini kengaytiradi. Ular ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi va hol vazifalarida qo‘llanib, nutqning grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishiga xizmat qiladi. Umuman olganda, ko‘rsatish olmoshlaridan o‘rinli va to‘g‘ri foydalanish nutq madaniyatini oshiradi, fikrni aniq va ravon ifodalash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbek tili grammatikasi. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Mahmudov N. O‘zbek tili sintaksisi. – Toshkent.
4. Abdurahmonov G‘. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent.
5. Rasulov R. O‘zbek tili nazariyasi. – Toshkent.